

M. Sabri Koz

1- Giriş

Evliyâ Çelebi'nin bir yazar olarak çeşitli yönlerden önemi üzerinde durulurken folklor ve halk edebiyatına olan ilgisi de gözden ırak tutulmamalıdır. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nin Türk folkloru ve Türk halk edebiyatı bakımından da önemli bir kaynak olduğu Türkiye'de öteden beri dile getirilen tespit olarak farklı zamanlarda ve farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Bu tespitleri Türk folklor ve halk edebiyatı ile sınırlamak, Osmanlı İmparatorluğu sisteminin çok uzun süre parçası olmuş ancak dil, inanç ve kültür farklılığı ile dikkati çeken toplumları göz ardı etmek haksızlık olur. Burada, *Seyahatnâme*'yi editörü olarak okurken⁴⁰⁸ tuttuğum Türk halk edebiyatına ilişkin notları ve bunlarla ilgili yorumlarımı, sonradan gerçekleştirilen metin tarama sonuçlarını da ekleyerek ortaya çıkan birikimi paylaşacağım.

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de sözlü kaynaklardan derlediği ve yer yer kendi görüşlerini kattığı halk edebiyatı türlerinden seçtiğim örnekler üzerinde duracak, bunların disiplin içindeki yeri ve önemini vurgulamaya çalışacağım.

M. Fuat Köprülü'den⁴⁰⁹ Pertev Naili Boratav'a,⁴¹⁰ Cahit Öztelli'den⁴¹¹ Nevzat Gözay-

408 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* ile ilk tanışıklığım 15–16 yaşlarında iken, Reşad Ekrem Koçu'nun (1905–1975) hazırladığı seçmelerle başladı. 6 kitaptan oluşan bu dizinin ilk iki kitabını o yıllarda okumuş, 3.–6. kitapları ise çok uzun yıllar sonra görebilmişim. 10 ciltlik ilk toplu baskıyı (1896–1938), İstanbul Eğitim Enstitüsü'ndeki öğrencilik yıllarımda hocam Orhan Şaik Gökyay'ın (1902–1994) delâletiyle tanıyacak; erken dönem baskılardan *Müntehâbât-ı Evliyâ Çelebi*'yi (ilk bs. 1259/1843) ise daha sonraki yıllarda keşfedecektim. Hocamız Necmeddin Hilav'ın (1934–2000) uyarısıyla “sansürsüz” bir seçme olduğunu öğreneceğimiz “*Müntehâbât*” bugün bile yeterince üzerinde durulmuş bir baskı değil. YKY baskılarında editörlük yapmış olmanın ise bana bu büyük yazarı ve eserini tanıma yolunda bol sürprizli ve ezber bozucu olanaklar sunduğunu saklamak istemiyorum.

409 Köprülüzâde Mehmed Fuad. “Kadın Edebiyatı” *İnci* 9 (1 Teşrin-i evvel 1919): 17.

410 Pertev Naili Boratav. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı (Halkbilimi I)*. 11. Baskı. İstanbul: K Kitaplığı, 2003: 23, 70, 205.

411 Cahit Öztelli. “XVII. Yüzyılda Büyük Bir Folklorcu: Evliyâ Çelebi”. *Türk Folklor Araştırmaları* 107 (Haziran 1958): 1713–1715.

dın⁴¹² ve Nail Tan'a,⁴¹³ Saim Sakaoğlu'ndan⁴¹⁴ Ali Berat Alptekin'e⁴¹⁵ *Seyahatnâme*'yi folklor ve halk edebiyatı bakımından değerlendiren birçok değinme ve tespit var önümüzde. Ancak bunlar ya özel konularda düşülmüş notlar, küçük alıntılar, ya genel değinmeler ya da toplu değerlendirmeler olarak dikkati çeker. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* musiki ve mutfak kültürü bakımından da incelenmeye değer veriler içermektedir.⁴¹⁶ Meraklı gezginin gözünden kaçmamış nice ayrıntılar, bu konularda araştırma yapacak olanları beklemektedir.⁴¹⁷

412 *Seyahatnâme*'nin folklorik yönden değerlendirmesini yapan ve bu konuda dikkatleri çeken önemli bir akademik çalışma Nevzat Gözaydın'ın doktora tezidir: *Evliyâ Çelebis Reise in Anatolien von Elbistan nach Sivas im Jahre 1650. Ein Ausschnitt aus seinem Reisebuch übersetzt und besonders in volkskundlicher Hinsicht kommentiert* [Evliyâ Çelebi'nin Anadolu'da 1650 yılında Elbistan'dan Sivas'a Seyahati - *Seyahatname*'sinden bir bölümün çevirisi ve özellikle folklorik açıdan incelemesi], J. Mainz: Gutenberg Universitat, 1974. Gözaydın bu tezinde Evliyâ'nın Sivas ve Elbistan gezilerini folklorik açıdan değerlendirmiştir. Çalışma, Anadolu folklorunun bu eski kaynaktaki nasıl ele alındığını göstermek bakımından ilginçtir. Gözaydın'ın, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'yle ilgili biri tezdin önce öbürü daha sonra sonuncusu ise 2011'de yayımlanmış, ilk ikisi aynı başlıkta üç yazısı daha vardır: “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Üzerine”. *Türk Kültürü* 10. 119 (Eylül 1972): 1188–1190; “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Üzerine”. *Türk Dili* 577 (Ocak 2000): 51–57; “Evliya Çelebi'ye ve Eserine Batı Dünyasının İlk Bakışları”. *Türk Dili* 711 (Mart 2011): 246–252.

413 Nail Tan. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Folklorik Dizin Denemesi*. Ankara: Nüve Matbaası, 1974. Evliyâ Çelebi sevgisi bu kitap için bir tanıtma yazısı kaleme almama sebep olmuştu: M. Sabri Koz. “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi”. *Sivas Folkloru* 20 (Ağustos 1974): 9–10.

414 “Evliyâ Çelebi'nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 4 (1989): 283–291.

415 “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yağmur Duasıyla İlgili Bir Tören Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”. *Türk Dili* 596 (Ağustos 2001): 165–173; Aynı yazar, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Nevruz”. *Türk Dili* 663 (Mart 2007): 221–228.

416 İki güzel çalışmayı anacağım: Ersu Pekin. “Evliya Çelebi Müzik Değişiminin Neresinde?”. *Çağının Stradısı Yazarı Evliya Çelebi*. Haz. Nuran Tezcan. İstanbul: YKY, 2009. 307–345; Priscilla Mary Işın. “Evliya Çelebi'nin Diliyle Resimlediği 17. Yüzyıl Yiyecek Manzaraları”. *A.g.e.* 189–202.

417 R. Dankoff'un bibliyografyası bu tür çalışmaların künyeleriyle dolu: <<http://www.bilkent.edu.tr/~tebsite/kaynaklar/evliya.pdf>>.

Nail Tan'ın *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Folklorik Dizin Denemesi* adlı kitabı *Seyahatnâme*'yi folklor ve halk edebiyatı bakımından topluca değerlendiren, konuya sistematik bir bakış geliştirmeye çalışan ilk çalışma olarak önemlidir. Folklorcuların bu anısal esere dikkatlerini çeken ve onları derlemecilik ötesinde yazma ve basma kaynaklara yönlendiren bu çalışma ne yazık ki popüler bir yayını üzerinden yapılmıştır. *Seyahatnâme*'nin Zuhuri Danışman tarafından 15 cilt hâlinde ve 1896–1938 arasında gerçekleştirilen sansür ve okuma yanlışlarıyla malûl ilk baskıdan sadeleştirilerek hazırlanmış olan nüshası, Nail Tan'ın kitabının kaynağıdır.⁴¹⁸ O günün şartları altında gerçekleştirilmiş bir “deneme”, bir “öncü” olan bu dizin çalışması artık ister istemez geçerliliğini yitirmiş bulunsa da yerine konulacak yeni bir çalışmanın olmaması yüzünden folklor ve halk edebiyatı araştırmaları için bir fikir almak bahanesiy-le arada sırada ziyaret edilecek eski bir dosttur.

Hakan Köktürk'ün Hacettepe Üniverstesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne hazırladığı *Evliya Çelebi Seyahatname'sindeki Halkbilimi Unsurları* adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezini (Ankara: 2006) görüp inceleme olanağı bulamamış olsam da konunun akademik çevrelerin ilgi alanına girmiş olması bakımından sevindirici. Bu tür çalışmaların sanat tarihi, müzikoloji, yeme-içme kültürü bakımından bağımsız kitaplar halinde ele alınarak devam ettirilmesi gerekir.

YKY'nin 10 kitap halinde aslına uygun olarak yayımladığı külliyât⁴¹⁹ ve bu külliyâtın her bir ki-

418 *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Cilt 1–15. Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman. İstanbul: 1969–1971.

419 *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 1. Kitap. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: YKY, 2006, XLIV, 448 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 2. Kitap. Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: YKY, 1999, XXXII, 286 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 3. Kitap. Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: YKY, 1999, LX, 326 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 4. Kitap. Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: YKY, 2001, LXVIII, 413 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 5. Kitap. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin. İstanbul: YKY, 2001, LXVII, 372 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 6. Kitap. Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: YKY, 2002, LX, 365 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 7. Kitap. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert

tabında yer alan ayrıntılı dizinler⁴²⁰ her konuda çalışma yapacaklar için olduğu gibi folklor ve halk edebiyatı alanında çalışanların da işine yarayacak niteliktedir.⁴²¹ Ancak, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi* için gözden geçirilmiş, daha ayrıntılı, kavramlara her zaman çok kısa açıklamalar getirebilen ve kitap, sayfa, sütun ve satır dahi gösteren ayrıntıda (gerekirse yazma nüshadan karşılaştırma yapılmasına imkân vermek üzere aynı türden kılavuz ayrıntıları içeren), dilbilimcilerin, halkbilimcilerin, tarihçilerin, coğrafya ve yerbilim gibi bilim dallarıyla uğraşanların da yararlanabileceği “çok amaçlı” bir “Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Dizini” cildi / ciltleri mutlaka hazırlanmalıdır.⁴²² YKY tarafından gözden geçirilmiş ve genişletilmiş Türkçe ikinci basımı yapılmış olan *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü* de *Seyahatnâme*'yi anlamada önemli bir katkı olmuştur, olmaya devam edecektir.⁴²³

Dankoff. İstanbul: YKY, 2003, LX, 395 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 8. Kitap. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff. İstanbul: YKY, 2003, LXIV, 417 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 9. Kitap. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff. İstanbul: YKY, 2005, L, 498 s.; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 10. Kitap. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff. İstanbul: YKY, 2007, LXXX, 633 s.

420 10 kitaplık YKY baskısı dizinleri için bkz. 1. Kitap: 363–448; 2. Kitap: 257–286; 3. Kitap: 297–326; 4. Kitap: 361–413; 5. Kitap: 329–372; 6. Kitap: 329–365; 7. Kitap: 347–395; 8. Kitap: 353–417; 9. Kitap: 431–498; 10. Kitap: 539–633.

421 YKY'nin *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'ni iki büyük cilt halinde ve gözden geçirilmiş basım olarak karma bir dizinle yeniden yayımlama çalışmaları devam etmektedir.

422 *Evlîyâ Çelebi* ve eseriyle ilgili çalışmalarıyla da tanınan Semih Tezcan ve öğrencilerinin bir büyük dizin (tümdizin/concordance) çalışması içinde oldukları biliniyor: Semih Tezcan - R. Aslıhan Aksoy Sheridan - Michael Douglas Sheridan. “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Tümdizini (Concordance)”. *Türkiye’de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010. 314–320; Semih Tezcan. “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Tümdizin İçin Örnek Bölüm” (23–26 Mart 2011’de, Kütahya’da, Kütahya Valiliğince düzenlenen “Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu”nda okunan ve bildiri kitabında yayımlanacak olan çalışma).

423 Robert Dankoff. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*. Katkılarla Türkçeye Çeviren: Semih Tezcan. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 2004. [*Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Okuma Sözlüğü*. Katkılarla İngilizceden çeviren: Semih Tezcan. İstanbul: YKY, 2008.

Halk şiiri konusu tartışmalı bir husustur. Kimi araştırmacılar ve özellikle edebiyat tarihçileri âşık şiirini bireysel yaratılar söz konusu olduğundan kendi inceleme alanları içinde görürler. Bir ölçüde doğru da olabilir bu... Ancak âşık edebiyatının bütünü de söz konusu edilebileceği gibi Karacaoğlan, Pir Sultan, Dadaloğlu, Hatâî gibi âşık ve tekke şairleri için bir tür anonimleşme meselesi de tartışmaya açılabilir ve bir gelenekleşmeden⁴²⁴ ya da ortak mahlas kullanma sorunundan⁴²⁵ rahatlıkla söz edilebilir; edilmektedir de... Bu yüzden tekke edebiyatı, âşık edebiyatı ve anonim halk edebiyatının kimi sorunları ortaktır ve zaman zaman birlikte ele alınmalarında yarar vardır.

Ayrıca anonim halk şiirinin âşık şiiri üzerindeki etkileri de söz konusu olunca büyük ölçüde folklorik özellikler taşıdığı da görülecektir. Bu yüzden *Seyahatnâme*'den çıkardığım halk edebiyatı notlarına âşıkları, çöğür şairlerini söz konusu ederek başlayacağım ve âşık tarzına yakın bir metni de bu arada ele alacağım.⁴²⁶ Bunları mâniler, tekerleme-

ler, ölçülü sözler, ayıcı türküsü ve satıcı sözleri, Nasreddin Hoca, atasözleri-deyimler ve bedduâlar izleyecek.⁴²⁷

II- Âşıklar / Çöğürçüler / Çöğür şairleri / Tanburacılar⁴²⁸

Evlîyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si âşık edebiyatı araştırmaları açısından eskilik ve içerdiği bilgiler bakımından çok önemli bir kaynaktır. Evlîyâ Çelebi adını andığı âşıklar ya da çöğür şairleri için iyi saz ve çöğür çaldıklarını dile getirir, fakat onların eserlerinden örnekler vermez. Ancak değindiği hususlar, özellikle adlarını andığı şairler bakımından geleneğin kimlerle temsil edildiğini ve nerelerde, hangi ortamlarda yaşatıldığını gösterir. Evlîyâ'nın adını andığı âşıklar Yeniçeri Ocağı'na mensuptur ve birçoğu ordu ile seferlere bile katılmakta, savaşlarla, zaferlerle ilgili deyişler söylemektedirler. Bağdad Seferi ve Girid Savaşları üzerine söylenmiş deyişler bunun dikkate değer örnekleri arasında yer almaktadır.⁴²⁹

Evlîyâ Çelebi'nin verdiği kısıtlı bilgiler yanında nota ve güfte içeren bir kaynak olarak çağdaşı Ali Ufkî'nin (Asıl adı Wojciech Bobowsky olan Albertus Bobovius) *Mecmua-i Sâz u Söz*'ü de âşıklık sanatının söz ve musiki yanına ışık tuttuğu ve Saray'a yakın çevrelerde, özellikle Enderûn'da yaşatılan geleneği yansıttığı için bu yüzyılın vazgeçilmez kaynakları arasında yer alır.⁴³⁰ Evlîyâ Çelebi'nin söz ettiği çöğürçüler:

424 İlhan Başgöz, *Karacaoğlan*. 4. Basım. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003; Saim Sakaoğlu, *Karaca Oğlan*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004; İbrahim Aslanoğlu, *Pir Sultan Abdallar*. İstanbul: Erman Yayınları, 1984; İbrahim Aslanoğlu, *Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayîleri*. İstanbul: Der Yayınları, 1992; M. Sabri Koz, "Belli Mahlaslar Üzerinden Şiir Söyleme Geleneği ve Türkiyede Yazılan Alevî-Bektaşî Cönklerindeki Hatâî Mahlaslı Şiirler". *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hataî Sempozyum Bildirileri*. 9-10-11 Ekim 2003 Ankara. Haz. Gülağ Öz. Ankara: 2004. 184-217; İsmail Görkem, *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu*. *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi / e Yayınları, 2006.

425 M. Sabri Koz, "Âşık Edebiyatımızda Ortak Mahlaslar Sorunu". *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri [Bildiriler]*. 7-9 Mayıs 1983. Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları: 1, 1987. 169-179.

426 Evlîyâ Çelebi'nin halk şiirinin yazılı kaynaklarından "cönk" ve "mecmua"lardan da ayrıntıya girmeden söz eder, cönklerin içeriğinden yola çıkılarak kişinin durumu hakkında bilgi sahibi olunabileceğini anlatan şu beyti kaydeder: "*Kendüyi görmeğe yokdur hâcet bilmeğe ârifile nâdânı / Cöngünü görmeğe zâhir olur herkesin mertebe-i irfânı*" (I [kitap].208b [yazma: varak] / 347-2 [YKY bs.: sayfa, sütun]) Bu dönem giyim kuşamının bir tamamlayıcısı olarak derviş şairlerin, biçim bakımından "cönk" olduklarında kuşku olmayan mecmualarını belle-
rindeki kuşağa sokarak taşıdıklarını (X.Y113a / 136-1-2) anlattığını belirtmek gerekir.

427 Burada sözkonusu etmemekle birlikte *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nin başta Sarı Saltık olmak üzere evlîyâ menkıbeleri ve efsaneler bakımından da dikkate değer bir kaynak olduğunu biliyoruz. Daha önce de söz konusu ettiğim gibi Saim Sakaoğlu, Evlîyâ ile ilgili bir bilimsel toplantıda sunduğu bildiride *Seyahatnâme*'deki efsaneler üzerinde durmuştur: "Evlîyâ Çelebi'nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 1988/4. Ankara (1989): 283-291.

428 "Çöğürçü" ve "tanburacı" sözcükleri "çöğür çalmada usta", "tanbura çalmada usta" anlamlarında kullanılmıştır.

429 Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.

430 Ali Ufkî, *Mecmua-i Sâz u Söz* (tıpkıbasım). Haz. Şükrü Elçin. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, XXVII, 328 s. (2. bs.: Ankara, 2000); Ali Ufkî, *Mecmua-i Sâz ü Söz* (*Murabbaların Nota Çevirileri*). Haz. Muammer Uludemir. İzmir, 1991; Ali Ufkî, *Mecmua-i Sâz ü Söz*

Celeb Kâtibî / Kâtibî (çöğürücü, çöğür şairi): I.207a / 344–2, I.207b / 345–2; V.83a / 143–1.

“*Celeb*” sıfatının Yeniçeri Ocağı’nda Acemilerin yazıcıları için kullanıldığını biliyoruz. *Kâtibî*, 17. yüzyıl Yeniçeri âşıkları içinde belli belirsiz hayat hikâyesi ve şiirleriyle ün ve beğeni kazanmış bir sanatçıdır. Evliyâ, *Kâtibî*’nin I. kitapta Alayköşkü önünden geçerken beğenildiği için “*hil’at-ı pâdişâhî*” ile ödüllendirildiğini, V. kitapta ise çöğür şairi olduğunu açık açık yazar. Hakkında Saadettin Nüzhet Ergun tarafından bir kitap yayımlanmış,⁴³¹ sonraki yıllarda ise birçok araştırmacı yazılar yazarak hayatı üzerinde durmuş, birtakım yeni eserlerini gün ışığına çıkarmışlardır.⁴³²

Celeb Gedâyî / Gedâî (çöğürücü, çöğür şairi): I.207b / 344–2; V.83a / 143–1

17. yüzyıl âşıkları içinde bir *Gedâî* bulunduğunu biliyoruz, ancak ona ait olduğu az çok kanıtlanmış şiirler ele geçirilmiş değildir. *Gedâî* de “*Celeb*” sıfatından dolayı *Kâtibî* gibi Yeniçerilerin Acemi Ocağı yazıcılarından biri olmalıdır. V. kitapta çöğür şairi olarak anılanlar arasında *Gedâî* de yer almaktadır.

Demiroğlu (çöğürücü, çöğür şairi): I.207a / 344–2, I.207b / 345–2; V.83a / 143–1

17. yüzyılda yaşamış Demiroğlu mahlaslı bir

(Çalgısal Semâilerin Nota Çevirileri). Haz. Muammer Uludemir. İzmir, 1991; Ali Ufkî. *Mecmua-i Sâz ü Söz (Türküler)*. Haz. Muammer Uludemir. İzmir, 1992; Ali Ufkî. *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz (Çeviriyazım – İnceleme)*. Haz. M. Hakan Cevher. İzmir, 2003, [5], III, 1025 s. Ali Ufkî’nin, *Mecmûa-i Sâz ü Söz*’üyle benzer yönleri bulunmakla birlikte çok farklı metinler de içeren ikinci bir *Mecmûa*’sı daha vardır. Uzun yıllar *Mecmua-i Sâz ü Söz*’ün başka bir nüshası ya da müsveddesi olduğu sanılan ancak böyle olmadığı sonradan anlaşılan bu yazma, oldukça ayrıntılı bir biçimde tanıtılmıştır: Cem Behar. *Saklı Mecmua. Ali Ufkî’nin Bibliothèque Nationale de France’taki [Turc 292] Yazması*. İstanbul: YKY, 2008.

431 Sadeddin Nüzhet [Ergun], *XVIIinci Asır Şairlerinden Kâtibî*. İstanbul: Semih Lutfi-Suhulet Kütüphânesi, [1933], XXXII, 95 s.

432 Namdar Rahmi Karatay. “Kâtibî”. *Uludağ – Türkün* (Bursa Halkevi Dergisi) (1933– 1938): 3–14; M. Fuad Köprülü. *Türk Şairleri II. Antoloji. XVI-XVIII. Asırlar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940. 68, 70–71, 76, 83–97; yenibasım: Ankara: Millî Kültür Yayınları, 1963. 120, 123–124, 130, 136–150.

âşığın şiirleri yayımlanmıştır.⁴³³ Ancak Demircioğlu adlı bir Yeniçeri âşığını da biliyoruz⁴³⁴ ve Demiroğlu ile Demircioğlu’nun aynı kişi olma ihtimalini de gözden uzak tutmuyoruz.

Evliyâ Çelebi, alay geçerken Demiroğlu’na bir “*hil’at-ı pâdişâhî ihsân olunduğunu*” kaydeder (I.207b / 345–2). *Seyahatnâme*’nin V. kitabında ise Demiroğlu’nun çöğür şairi olduğu açıkça belirtilmektedir.

Gedâ Muslu Çelebi (tanburacı): I.207a / 343–2

Gedâ Muslu (çöğürücü): I.207a / 344–2

Gedâ Musli (çöğürücü, çöğür şairi): V.83a / 143–1

Fuat Köprülü, Ahmet Kutsi Tecer’in yayımladığı şiirlere dayanarak onu 16. yüzyıl âşıkları arasında anar. Bana göre, ya Garb Ocakları’yla ilgisi bulunan bir başka *Gedâ Musli* (*Gedâ Muslu*) vardır ya da aynı şair 17. yüzyılda da Evliyâ Çelebi’nin dönemine kadar yaşamıştır.⁴³⁵ Evliyâ onu V. kitapta bir çöğür şairi olarak anar.

Kayıkçı Mustafâ (çöğürücü, çöğür şairi): I.207a / 344–2, I.207b / 345–2

Kayıkçı Mustafâ V.83a / 143–1

Kayıkçılar Mustafâsı (çöğürücü, çöğür şairi): I.207a / 344–2

Kayıkçılar Mustafâsı V.83a / 143–1

Burada farklı ad ve yazım yüzünden dört kişi gibi görülmektedir.⁴³⁶ Bunlardan ilk iki ya da son iki kişinin 17. yüzyılın tanınmış âşıklarından ve Genç Osman Destanı’nı söyleyerek buna bağlı bir

433 Hasan Eren. *Türk Şairleri Hakkında Araştırmalar I*. Ankara: Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1952. VI: 19–23. Hammer, Rıza Nur ve S. N. Ergun’un verdiği bilgileri özetleyen şu kısa maddeye ve kaynaklarına da ayrıca bkz. “Demiroğlu”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: Dergâh Yay., 1977. 238, 10.

434 Köprülü. *Age*. 1940. 68; yenibasım: 1963.120.

435 Ahmet Kutsi [Tecer]. “‘Cezair’ Türk Halk Şairlerinin Şiirleri”. *Halk Bilgisi Mecmuası*. Cilt 1. İstanbul: 1928. 124–131; Köprülü. *Age*. 1940. 12–13, 60–61; Yenibasım: 1963. 64–65, 111–112.

436 “Kayıkçı” ve “Kayıkçı” yazımları arasındaki küçük farkı hesaba katmamak ve Kayıkçı Mustafa ve Kayıkçılar Mustafası olarak anlamak gerektiğini düşünüyorum.

hikâyenin oluşmasına sebep olan ya da varolan hikâyeyi bir destanla yaşatan Kayıkçı Kul Mustafa olduğunu söyleyebiliriz. Kayıkçı Kul Mustafa'nın hayatı, şiirleri ve ünlü destanı ile buna bağlı olarak oluşan *menkabevî hikâye* üzerine Köprülü'nün hazırladığı monografi hâlâ geçerliliğini koruyor.⁴³⁷ Hasan Eren'in yaptığı kimi yorumlar ve yayımladığı 43 şiir ise onun sanatı ve hayatıyla ilgili ayrıntılara ışık tutuyor.⁴³⁸

Koroğlu (çöğürücü, çöğür şairi): I.207a / 344–2, I.207b / 345–2; V.83a / 143–1

Koroğlu, hayatı kısmen aydınlatılabilmemiş Yeniçeri âşıklardandır. II. Osman'ın bir isyan sonucu tahttan indirilip işkence ile öldürülmesi olayına katıldığı, tutuklandıktan sonra idam edildiğine ilişkin birtakım iddialar Cahit Öztelli tarafından bir kaynağa ve şiirlerine dayanılarak ileri sürülmüştür.⁴³⁹ Bazı araştırmacılar onun değişik yerlerde şiirlerini bulmuştur. Mahlasını Kuroğlu olarak okuyanlar da vardır.⁴⁴⁰ Hattâ zaman zaman Koroğlu ile karıştırıldığı ya da ikisinin aynı kişi olabileceği yorumlarının yapıldığı da olmuştur. *Seyahatnâme*'nin I. kitabında alayköşkü önünden geçerken birkaç âşıkla birlikte çok beğenildiği ve “*hil'at-ı pâdişâhî*” ile ödüllendirildiği kaydedilir. Küçük bir kitap oluşturacak kadar şiiri ele geçmiştir.

Koroğlu (çöğürücü, çöğür şairi): V.8a / 12–2, V.83a / 143–1

Evliyâ Çelebi, Koroğlu'nu ilkinde *eşkîya* öbüründe *çöğür şairi* olarak iki kez anar. İlki ile ilgili görüş ve tespitler, 16. yüzyıldan bir hatıra ve bunun deyimleşmiş anlatımıyla dikkati çeker. İkinci ise İtâkî mahlaslı bir derviş-âşıkın çöğür çalma-

daki ustalığını ifade etmek için I. kitapta adlarını andığı çöğürçüler arasına Koroğlu'nun da katılmasıyla ortaya çıkar. Bu, yoruma açık bir durumdur. 16. yüzyıl sonlarında ün kazanıp 17. yüzyıl başlarına (belki de ortalarına) kadar yaşamış olan Koroğlu'nun şairlik ve çöğür çalmadaki ustalığına ilişkin anılar baskın çıkmış ve Evliyâ'nın bu şairi de anmasına sebep olmuştur. Çünkü, Koroğlu, bir Türk destanının çok daha eski yüzyıllara kadar uzanan kahramanı ise de âşık ve halk hikâyesi kahramanı olarak 17. yüzyılın izlerini de taşır. Bunu söyle ve daha açık bir anlatımla dile getirmek ve varlığı öteden beri bilinen Koroğlu mahlaslı 16. yüzyıl sonlarında adı duyulan bir âşık olduğunu, bunun 17. yüzyılda da bir süre yaşadığını kabul etmek daha doğru olur.⁴⁴¹

M. Fuad Köprülü başlangıçta *Seyahatnâme*'de “*Koroğlu*” yazımıyla verilen saz şairinin “*Koroğlu*” olması yolunda fikirler beyan etmişti.⁴⁴² Ancak bu yıllarda *Koroğlu* hakkında yeteri kadar yayın olmadığı için üstadın küçük bir yanılması söz konusuydu. Esasen Köprülü⁴⁴³ de ve onun âşıklarla ilgili çalışmalarını devam ettiren öğrencisi Fevziye Abdullah Tansel de Koroğlu'nun varlığını kabul etmişlerdir.⁴⁴⁴

441 Ahmet Kutsi [Tecer]. “Koroğlu'na Dair”. *Halk Bilgisi Mecmuası* C. 1. (1928): 110–116; Köprülüzâde Mehmet Fuat. *XVİnci Asır Sonuna Kadar Türk Sazşairleri*. İstanbul: Türkiyat Enstitüsü Yay., 1930. 47–60.

442 *XVİnci Asır Sonuna Kadar Türk Sazşairleri*. 47.

443 *Türk Sazşairleri II. Antoloji. XVI-XVIII. Asırlar* 68 (1940); yenibasım (1963): 120.

444 Bu yanlış yorumlamayı ilk olarak Köprülü, kendisi düzeltmiştir: *Türk Sazşairleri II. Antoloji. XVI-XVIII. Asırlar*. 1940. 68. Pertev Naili Boratav, kısaca bu fikre katılmadığını daha önce dile getirmişti: *Koroğlu Destanı*. Türk Halk Hikâyelerine ve Sazşairlerine Ait Metinler ve Tedkikler: VI. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Yayını, 1931. 120–121. Fevziye Abdullah Tansel ise *Ülkü*'deki yazısında yanlışlığı bir kez daha düzeltmiş ve Koroğlu mahlaslı 9 şiiri yayımlamıştır: “XVII. Asır Sazşairlerinden Koroğlu”. *Ülkü* 95 (İkincikânun 1941): 441–444. Bu konuyla ilgili olarak *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin “Koroğlu” maddesindeki kaynaklara bakılması yeterli bir fikir verecektir. Ayrıca basıma hazırlamakta olduğum ve özel kitaplığım da bulunan bir 18. yüzyıl mecmuasında da bilinen ve bilinmeyen birçok âşık yanında Koroğlu mahlaslı deyişler de bulunmaktadır.

437 Köprülüzâde Mehmet Fuat. *XVİnci Asır Sazşairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi*. İstanbul: Türkiyat Enstitüsü, 1930.

438 *Türk Sazşairleri Hakkında Araştırmalar I*. 57–100.

439 Cahit Öztelli. “Osmanlı Tarihine Adı Karışan Sazşairi Koroğlu”. *Türkoğlu*. Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları. C. VI. S. 1. (1974): 121–136; Aynı yazar. *Uyan Padişahım*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976. Ayrıca bkz. M. Sabri Koz. “Koroğlu”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: Dergâh Yay., 1982. 398, 19.

440 Hasan Eren. *Türk Sazşairleri Hakkında Araştırmalar I*. 11–17.

Kuloğlu (çöğürücü, çöğür şairi): I.207a / 344–2, I.207b / 345–2; V.83a / 143–1

Kuloğlu üzerinde oldukça çok durulmuş, kimliği ve özel olarak asıl adı ile ilgili olarak pek çok yorum yapılmıştır. Onun bir Yeniçeri âşık olduğu, birçok seferlere katıldığı biliniyor. Hakkında başta Köprülü olmak üzere birçok yazı yazılmış, Sadettin Nüzhet Ergun ve Cahit Öztelli tarafından iki kitap yayımlanmış,⁴⁴⁵ çok sayıda şiiri ele geçirilmiştir.

Cahit Öztelli'ye göre Kuloğlu da Koroğlu gibi II. Osman'la ilgili ihtilal olayına karışmış ve bir süre gözden uzak yerlerde ve özellikle Garb Ocakları'nda sürgün hayatı yaşamıştır.

Evlîyâ onu I. kitapta geçit sırasında beğenildikleri için “*hil'at-ı pâdişâhî*” ile ödüllendirilen çöğürçüler arasında anar, V. kitapta ise çöğür şairi olduğunu açıkça dile getirir.

Seyahatnâme'de çöğürücü ya da çöğür şairi olarak anılan aşağıdaki kişiler için fazla yapılacak bir şey yok. Yazma kaynaklarda adlarına kaydedilmiş eserleri çıkıncaya kadar bunları 17. yüzyıl âşıkları arasına “aday” olarak katabiliyoruz:

*Cülâ*⁴⁴⁶ *Hasan* (I.207a / 344–2),⁴⁴⁷ *Dişlen*⁴⁴⁸ *Süleymân* (V.83a / 143–1), *Fartıloğlu* (V.83a / 143–1), *Gedik Süleyman* (I.207b / 344–2; V.83a / 143–1), *Hâkî* (I.207b / 344–2), *Itâkî Çelebi*⁴⁴⁹ (V.82a / 142–2; V.83a / 143–1), *Kara Fazlı* (I.207a / 344–2), *Kayıkçı Ramazan* (I.207a / 344–2), *Sarı Mukallid*

445 Sadeddin Nüzhet [Ergun]. *XVIIinci Asır Şazşairlerinden Kuloğlu*. İstanbul: Semih Lutfi-Suhulet Kütüphânesi, [1933]. 64; Cahit Öztelli. *Üç Kahraman Şair. Koroğlu - Dadaloğlu - Kuloğlu*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974. Ayrıca bkz. Cahit Öztelli. “Kuloğlu Mustafa”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: Dergâh Yay., 1982. 438, 21.

446 Hasan Eren, bu kelimeyi “Molla” olarak okumaktadır: *Türk Şazşairleri Hakkında Araştırmalar I*. 23.

447 Evliyâ Çelebi, (I.344-2), (V.142-2-143-1) kodlarıyla ile gösterdiğim sanatçıların pâdişâh huzurunda çalan sâzendelerden olduğunu kaydediyor.

448 Bu kelimenin “Dişlek” olarak okunması da denenebilir.

449 Hasan Eren, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nin ilk baskısında Itâkî olarak okunan ve YKY baskısında da böyle yer alan bu kelimenin “Uşşâkî” olması gerektiği görüşündedir (*Türk Şazşairleri Hakkında Araştırmalar I*. 11). Bu yorum bana da uzak değil...

Celeb (I.207a / 344–2), *Türâbî* (I.207b / 344–2; V.83a / 143–1).⁴⁵⁰

Seyahatnâme'de çöğürden, çöğür çalan sâzendelerden (I.279-1, I.344-2, I.345-2, I.343-2, II.8-2, V.142-2-143-1, VI.152-1, VIII.350-1) sıklıkla söz edilmekte, âşık edebiyatı araştırmacıları için olduğu kadar çalgıbilimciler açısından da ilginç veriler ortaya konulmaktadır. Eserde *Itâkî Çelebi*'nin (V.142-2-143-1) “*kılıç kesmez*” bir *Uşşâkî* dervişi olduğu, bu durumunun padişâh huzurunda denendiği, affedildikten sonra çöğür çalarken mahlasının *Itâkî* olarak geçtiği ve adları anılan ünlü 13 çöğür şairinin ve sâzendenin onun kadar iyi olamayacağı dile getirilir.

IV. Murad, musahiplerinden Mûsâ Çelebi'nin hazin bir biçimde ölümüne çok üzülmüş ve 17. yüzyıl âşıklarından Âşık'ın bu hadise üzerine söylediği “*Mûsâ'm eğlendi gelmedi*” nakaratlı *varsâğıya* bir de *benzek* söylemiştir. Padişâh o yıllarda Derviş Ömer tarafından bestelenen bu varsâğının okunmasını yasaklamıştır. Evliyâ'nın, yasaklanan bu ağıdı huzurda okuması üzerine Padişâhın eserin güfte ve bestesinin kendisine ait olduğunu söylemesi ve ağlaması ilginçtir.

Seyahatnâme'de ağıdım 1 dörtlüğüne yer verilmiştir (I.70a / 117–1). Bu ağıtla ilgili olarak Köprülü'nün ve S. N. Ergun'un görüşlerine⁴⁵¹ ben de katılıyor ve 17. yüzyıl âşıklarından Âşık tarafından söylendiğini, Evliyâ'nın ise IV. Murad'a ait benzeği okuduğunu düşünüyorum. *Seyahatnâme*'deki dörtlük şudur:

Yola düşüp giden dilber

Mûsâ'm eğlendi gelmedi

Yohsa yolda yol mu şaşdı

Mûsâ'm eğlendi gelmedi (I.70a / 117-1)

IV. Murad'ın musahiplerinden Kahvecizâde'nin Diyarbakır ağzıyla söylediği 11 heceli ve koşma tipindeki eğlenceli manzumesi de aşağıya aldığım üç

450 “(V.142-2 ve V.143-1)” kodlarıyla verilen sanatçıları andıktan sonra “*ve gayrılar*” demek gerektiğini duymuş, böylece başkalarının da varlığını ima etmiştir.

451 Köprülüzâde Mehmet Fuat. *XVIIinci Asır Şazşairlerinden Gevherî*. İstanbul: Türkiyat Enstitüsü Yay., 1929. 5–6; Saadettin Nüzhet [Ergun]. *XVIIinci Asır Şazşairlerinden Âşık*. İstanbul, [1933]. 10–13, 50.

dörtlükte görüleceği gibi âşık edebiyatının izlerini taşımaktadır (IV.207b/38-1, 2):

*Miğreb çağı Kavs bâğından gelmişdim
Şeyh Matar'dan men pürçihli almışdım
Kör Muharrem kimi müflis olmuşdım
Monlâ Mahmûd kıçım direm mahkûl mı*

.....

*Sekiz nüğü miskîneyi almışdım
Dam üstünde sitâreyi görmüşdüm
Hazak ile hâtırına değmişdim
Heze bildim suçum direm mahkûl mı*

.....

*Diyârbekrîn bakla ile çakılı
Satar gezengevi butum tut balı
Zeyn'oglundun o mirçite sakalı
Biter biter kırkım direm mahkul mı*

Budin'den söz edilirken “*ammâ çöğür şâ'irleri gâyet çokdur*” denilerek bu serhat şehrinde yaşayan Yeniçeri âşıklarına işaret edilmektedir (VI.87b/152-1). “*Tekirdağı*”nı anlatırken sarfedilen “*Levendâtlar içinde çöğür şâ'irleri vardır*” sözü de benzer bir maksadın ifadesidir (VIII.383a / 350-1).

Seyahatnâme'de Mısır'daki *Kasru'l-Ayn Bektaşî Dergâhı*'ndan söz edilirken “*mejdân-ı mahabbetde ma'reke-gîrlük edüp letâyife mütea'allik Kaygusuz Abdal ve Murad Abdal güftelerinden ekl [ü] şürbe müte'allik latîfe-âmiz tekerlemeler okuyup gûnâ-gûn şakalar edüp müsâfirîne tâzeler cân verirler*” (X.Y113b / 137-1) biçiminde bir cümle bulunmaktadır. Evliyâ'nın betimlediği bu derviş toplantısında karşılıklı şiirler okunmuştur. Burada okunan şiirlerden Kaygusuz Abdal'ın yiyecek ve içeceklerden söz eden ve “*tekerleme*” diye anılan “*simâtiye*”lerini⁴⁵² biliyoruz.⁴⁵³

452 *Simâtiye*: Sofralık, sofraya ile ilgili.

453 Kaygusuz Abdal'ın yiyecek ve içeceklerden söz eden şiirleri için bkz. Orhan Şaik Gökyay, “Kaygusuz Abdal ve Simâtiyeleri I-II”. *Türk Folkloru* 13 ve 14 (Ağustos ve Eylül 1980): 3-5, 3-6.

Bu örneklerden Evliyâ Çelebi'nin “*tekerleme*” sözünü rastgele kullanmadığı, her defasında kural-lara uygun olsun ya da olmasın manzum parçaları söz konusu ettiği ortaya çıkıyor. Bu da Pertev Naili Boratav'ın tekerleme için dile getirdiği şu yorumu haklı kılmaktadır: “Tekerlemede düşünceye sadece bu şiirlik öğeler kılavuzluk eder; içerik öteki halk edebiyatı türlerinde olduğundan daha kararsız, daha kaypaktır”.⁴⁵⁴

III- Mânî / Ma'nî

Türk halk şiirinin anonim türleri içinde eskiliği ve yaygınlığı, gösterdiği biçimsel istikrar bakımından dikkate değer geleneksel bir şiir türüdür. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde bu şiir türünün tarihsel durumuna ilişkin bilgiler ve örnekler bulunmaktadır. Halk şiiri üzerinde çalışanlar mânîlerle ilgili tarihsel tespitlerden söz ederken *Seyahatnâme*'deki metinleri örnek göstermişlerdir.⁴⁵⁵

Seyahatnâme'deki mânî/ma'nî ile ilgili kayıtlar şöyle sıralanabilir: II.54-1, III.160-1-2, IV.230-1 ve V.124-1.

Evliyâ Çelebi, II. kitapta Trabzon'u anlatırken sözü hamsiye getirir ve şu metni “mânî” yerine “te-

454 Pertev Naili Boratav. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı (Türk Halkbilimi I)*. 11. Basım. İstanbul: K Kitaplığı (Koç Kültür Sanat), 2003. 165.

455 Köprülüzâde Mehmed Fuad. “Kadın Edebiyatı”. *İnci* 9.1 (Teşrîn-i evvel 1919): 17; Pertev Naili Boratav. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı (Halkbilimi I)*. 205; Hikmet İlaydın. “Acem Manisi”. *Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı 1975*, Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu Yay., 1975. 13-22 [Bu yazı “Evliya Çelebi'ye Göre Acem Manisi” başlığıyla, İsmail Hakkı Aksoyok tarafından bulunan yazara ait bir kopya esas alınarak ve bazı ekler yapılarak yeniden yayımlanmıştır: *Millî Folklor* 89 (2011): 265-270]; M. Sabri Koz. “Acem Mânisi, Acem Koşması ve Acem Kalendirisine Deyimleri Üzerine Notlar ve Bunlarla İlgili Öneriler”. *V. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Sevgi Yılı Kongresi*. [Bildiriler]. Haz. Güven Tanyeri. Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1995. 135-144; M. Sabri Koz. “Yazma Kaynaklardan Mânî Derlenebilir mi? (Birkaç Tespit-Birkaç Değınme-Birkaç Anı)”. *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği (Türk Dünyasında Maniler) Sempozyumu, Fethiye 6-8 Kasım 2006*. İzmir: Egeli Araştırmacı ve Yazarlar Birliği ve Fethiye Belediyesi Yayını, 2007. 279-287.

kerleme” diyerek kaydeder ve böylece 400 yıldan beri yaşayan şu mânî metninin ilk derleyicisi olur:

*Tarabozan’dır yerimiz
Akça tutmaz elimiz
Hapsi paluk olmasa
Niç’olurtı halimiz (II.253a / 54-1)*

Bu mânînin yüzyıllarca yaşayıp bugüne gelmiş örnekleri de derlenmiş bulunmaktadır.⁴⁵⁶

Seyahatnâme’nin III. kitabında “*ma’nî*” imlâsıyla yazılmış 3 metin yer almaktadır. Burada ki üç metinden birinin biraz daha farklı bir biçimi V. kitapta de ancak “*mânî*” imlâsıyla ve “*mânî-i Acem*” [Acem mânîsi] adıyla kaydedilmiştir. Bu, bir cinaslı mânîdir ve Azerbaycan’da bayatı olarak adlandırılan türün tanınmış örneklerinden biridir. Evliyâ’nın derlediği bu Acem mânîsinin iki varyantını da aşağıya alıyorum:

*Baba kitâb ile sen
Oh ki tâ bilesen
Bunda bir iş et galan⁴⁵⁷
Sinde yatabilesen (III.99b / 160-1)*

456 Bu mânîyi Evliyâ Çelebi’den sonra ilk derleyen I. Kúnos olmuş ve ondan da Mahmut Ragıb (Gazimihal) aktarmıştır: *Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları*, İstanbul, 1929, s. 57 (Gazimihal bu mânîyi daha önce *Seyahatnâme*’nin Arap harfli ilk baskısından da aktarmıştır: *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbâlimiz*, İstanbul, 1928, s. 95). Bu mânî, ayrıca L. Sami Akalın’dan başlayarak (*Türk Manilerinden Seçmeler I*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul, 1972, s. 175, (no: 2069); Tuncer Gülensoy (*Trabzon Yöresi Türküleri -Türküleri ve Atma Türküleri-*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1985, s. 37) ve Ali Çelik’in (*Manilerimiz ve Trabzon Manileri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 234) kitaplarında da yer almıştır.

457 Azerbaycan Türkçesindeki örneklerine bakarak son sözcüğün “etgilen” (emir kipi ikinci tekil kişi) okunması doğru olacaktır: “Layla quzum, layla gözüm, yatgilen, / Rahat olub bir azca boy atgilen” (Abdulla Şaik. *Seçilmiş Eserleri*. Cilt 3. Bakü: Avrasiya Press, 2005. 7. “Layla’dan”).

*Baba kitâb ile sen
Oku ki tâ bilesen
Bunda bir iş işle kim
Sinde yatabilesen (V.72a / 124-1)*

Seyahatnâme’nin III. kitabında bulunan öbür mânîler şunlar:

*Eyle mi hâlim felek
Dil bilmez zâlim felek
Kesipsen cân bâğçesinden
İki nihâlim felek
(Ey felek, ey felek) (III.99b / 160-1)*

*Lele’nin dünyâsına
Aldanmadın ya sına
Dünyâ benim diyenin
Gitmişdik dün yasına (III.99b / 160-2)⁴⁵⁸*

Evliyâ’nın bu mânîleri dinleyip yazdığı âna ilişkin anlattıkları da ayrı bir dikkat, ayrı bir incelik konusudur.

Seyahatnâme’deki mânî metinlerinden biri kendini IV. kitaba gizlemiş bir haldedir. Bana göre bir Güney Azerbaycan bayatıdır ve Evliyâ’nın bunu ezgiyle söylenirken yazdığı, dize sonlarındaki “*terennüm*”lerden anlaşılmaktadır. Metni dize fazlalıklarından ve musiki ilgili bu eklerden arındırarak aşağıya alıyorum:

*Tebrîz’in bağı güzel
Bağçesi dağı güzel
İşitdim rakîb ölüp
Dahi hûb dahi güzel (IV-324a / 230-1)*

458 Bu dörtlükteki cinaslar için farklı okuma denemeleri var. Bana en yakın olanı yukarıdaki biçimdir.

Seyahatnâme'de mânî kelimesinin bazen “ma’ni” bazen “mânî” biçiminde yazıldığını da bu notlar arasına eklemek gerekiyor.

IV- Tekerleme

Tekerleme, Türk halk edebiyatında tek bir türün adı olmaktan çok türler arası geçişlerde çokça görülen ve “masaldan halk hikâyesine, karagöz’den Ortaoyunu’na, çocukların geleneksel oyunlara başlamadan ebe çıkarma işlemi sırasında söyledikleri sayışmacılardan, oyun sırasında ya da oyun bitiminde söyledikleri ezgili sözlere, halk şairlerinin ve mutasavvıf şairlerin şiirlerinden manzum ve düzyazı şathiyelere varıncaya kadar çeşitli metinlere ad olan ya da bunlarla ilişkisi bulunan ilginç bir anlatı türü”dür.⁴⁵⁹ Pertev Naili Boratav, *Tekerleme... adlı tasnif ve çözümleme kitabında bu türün masallarda bulunan tipleri üzerinde dururken, onun türler arası geçişlere en müsait bir öge olduğunu “Tekerleme, halk anlatı türünde farklı biçimlere en iyi uyarlanan biçimsel süstür” diyerek belirtir.⁴⁶⁰*

Evliyâ Çelebi de bazı manzum parçalara “tekerleme” adını verirken onları bazen biraz hafife aldığı, ancak kafiye ya da ses tekrarlarını da görmezlikten gelemediği izlenimi bırakır. Trabzon ve hamsi konusunu anlatırken aktardığı ve günümüzde de az çok değişikliklerle yaşayan ve yukarıda aktardığımız mânîyi derlemiştir. Burada Evliyâ’nın mânî türü hakkında bilgi sahibi olduğunu ve örnekler kaydettiğini tekrar etmeyeceğim, ancak bu mânîye içeriğinde derûnî bir anlam bulamadığı, yerel ağızla söylendiği ve zayıf da olsa bir ses tekrarı niteliğinde kafiye düzenine sahip olduğu için “tekerleme” dediğini bir yorum olarak ekleyeceğim (II.128b / 54-1).

Tekerlemenin geçtiği ikinci kayıt III. kitaptadır

459 Pertev Naili Boratav. *Tekerleme. Türk Halk Masalının Tipolojik ve Stilistik İncelemesine Katkı*. Çev. İsmail Yerguz. Eklerle Yayına Haz. M. Sabri Koz. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., 2000. 1 (“Yayına Hazırlayanın Notu”ndan). [Halkbilimciler ve özellikle masallarla uğraşanlar tarafından ilgiyle karşılanan eser önce Fransızca yayımlanmıştır: *Le “Tekerleme”: Contribution à l’étude typologique et stylistique du conte populaire turc*. Paris: [Cahiers de la Société asiatique](#), 1963.

460 Boratav. Age. 9.

(III.128b). Burada Babadağı’ndaki Sarı Saltık adına kurulmuş bir zâviyede Bektaşî dervişlerinin “letâ’ife müte’lîk” tekerlemeler okudukları kaydedilir.

Seyahatnâme'de tekerlemeyle ilgili üçüncü kayıt Kırım’da “*kavm-i Badrak*” denilen Tatar asıllı şehirlilerin lehçesiyle ve aruz ölçüsüyle söylenmiş şu manzume dolayısıyla yer almıştır:

*A baba baba sakalı kaba,
Evine varaysa anı da kapa,*

*Kazganda börek kaynasa gerek,
Çartakda kızlar oynasa gerek.* (VII.128b)

Kırım bahsi devam ederken Tatar kökenli Nogay toplumunun söylediği türkülerden ikisi için Evliyâ Çelebi, “*Kavm-i Tatar-ı Noğay’ın türkü yırladıkları tekerlemeleridir*” der ve örnekleri peş peşe sıralar:

*Usurganun urun bolsun,
Kul söyekde beran bolsun*

*Kodulağa bindirsin,
Kul möyekde sendirsin,*

*Çavur atga bindirsin,
Hân söyekde sendirsin,*

*Tamuk takış kan çatlasın,
Tava içki aylasın.*

***

*Ay Noğaylı noğaylı,
Arpacığı toğaylı,
Götürüp sokmağa kolaylı
Valaylı vay valaylı* (VII.147b / 271-2)

Bu manzumelere herhalde Kırım’da söylendiği muhit ve toplumlarda “tekerleme” denilmiyordu ve bunlar için en uygun söz “yır” olabilirdi. Tekerleme yakıştırmaları, bunların içerik ve söylenişine uygun düştüğü için Evliyâ Çelebi tarafından yapılmıştır.

Evliyâ Çelebi X. kitapta da tekerleme sözünü kullanır ve Mısır’daki *Kasrî’l-Ayn Dergâhı*’nda dervişlerin okuduğu (X.Y113b/137-1) “tekerleme”lerden de söz eder. Buna daha önce ikinci bölümde değinmişim.

V- Türkî / Türkü

Türkü gibi beylik ve bir o kadar da müşkil bir kavram için Boratav’ın el kitabına başvuruyorum, farklı bir değinme, aykırı bir söz bulabilir miyim diye; karşıma şöyle bir tespit çıkıyor: “Türkiye’nin sözlü geleneğinde, bir ezgi ile söylenen halk şiirlerinin her çeşidini göstermek için (âşık şiirleri için dahil) en çok kullanılan ad ‘türkü’dür”.⁴⁶¹

19. yüzyılın son çeyreğinden beri başta I. Kúnos olmak üzere Batılılarca derlemeler yapılmıştır.⁴⁶² II. Meşrutiyet’ten sonra yerel konulara ilgi duyulmaya başlanmış, Cumhuriyet’in ilanından sonra da incelemeler,⁴⁶³ derlemeler⁴⁶⁴ yapılmaya başlanmış, yakın zamanlarda ise iki genel monografi yayımlanmıştır.⁴⁶⁵ İl ya da ilçelerden hatta köylerden, birkaç köyden oluşan yörelerden derlenmiş türkülerin bir araya getirildiği notalı ve notasız monografilerin sayısı pek çoktur. Kitaplar yanında resmî ve özel kurum ve kuruluşlarca yayımlanan albümler de dik-kati çekecek ölçüdedir.⁴⁶⁶

461 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı Halkbilimi I. 165.

462 I. Kúnos. *Türk Halk Türküleri*. Haz. Ali Osman Öztürk. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998

463 Mahmut Rağıp [Gazimihal]. *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz*. İstanbul, 1928; aynı yazar. *Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları*. İstanbul: İstanbul Konservatuvarı Yayınları, 1929.

464 *Darülelhan Külliyyâtı Anadolu Halk Şarkıları*. Defter: 1-7. İstanbul: 1926; *İstanbul Konservatuvarı, Halk Türküleri*. Defter: 8-12. İstanbul: 1929.

465 Türkülerle ilgili kaynakça da içeren bu kitapların künyesini vermekte yarar var: Ali Yakıcı. *Halk Şiirinde Türkü –Tanım-Tasnif-İnceleme-Metin-*. Ankara: Akçağ Yay., 2007; İlhan Başgöz. *Türkü*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008.

466 TRT Arşivi’den derlenen “İl İl Türkülerimiz” CD dizisi buna bir örnektir.

Bu konu üzerine çalışacaklar için eski kaynaklardan biri Evliyâ Çelebi’nin *Seyahatnâme*’si ise öbürü de *Mecmua-i Sâz u Söz*’dür.⁴⁶⁷

Türkü, *Seyahatnâme*’de “türkî” ve “türkü” yazımlarıyla yer alıyor ve hemen hepsi “halk şarkısı” anlamındadır:

Türkî: I (69b / 115-2; 70a / 340-1, 340-2, 354-2, 355-2, 357-2); VII (141-1,*⁴⁶⁸ 284-2,* 286-2)

Türkü: I (280-1); V (142-2); VII (271-2); X (185-1)

IV. Murad’ın huzurunda kendini tanıtırken kullandığı “*Türkî*” sözü bir ara insanı şaşırtıyor ve bunu “Türkçe” anlamında mı yoksa onu izleyen kelimeler “*Şarkî*”, “*Varsağî*” gibi halk şarkısı anlamında mı kullandığı ilk anda belli olmuyor ve bana göre burada bildiğimiz anlamda “türkü” de okuyabileceğini ifade etmek istiyor (I.115-2).

Bunun dışındaki türkî ve türkü kayıtları halk şarkısı yerine kullanılmıştır. Burada dikkat çeken bir husus varsa o da başka millet ve halkların şarkıları için de⁴⁶⁹ türkü ya da türkî demeyi tercih eden Evliyâ sık sık “söylemek” anlamındaki “*yırlamak*” ya da “*ırlamak*” sözünü ve bu kökten türemiş sözlerle de dilinden eksik etmez.

VI- Ölçülü Sözler, Satıcı-Esnaf Sözleri ve Hayvan Oynatıcılarının Şarkıları

Bu uzun başlık altında ne yazık ki birçok şeye fazla örnek veremiyorum. Ancak bazı sözlerden birer örnek bulabilmiş olmamı bile Evliyâ’nın bir gezgin olarak gösterdiği dikkat ve ayrıntı düşkünlüğüne borçlu olduğumuzu unutmamak gerektiği düşüncesindeyim.

467 Bu eserde 100’e yakın yerde “Türkî” sözü geçmekte, güfte ve nota örnekleri bulunmaktadır: Ali Ufkî. *Mecmua-i Sâz u Söz* (tıpkıbasım). Haz. Şükür Elçin. Ankara, 1976, XXVII. (2. Basım: 2000, XXXVI; Ali Ufkî. *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz (Çeviriyazım – İnceleme)*. Haz. M. Hakan Cevher. İzmir, 2003, [6].

468 Aynı sütunda iki kez geçtiğini gösterir.

469 Bunlar arasında Arnavut, Urum (Rum), “Sırp, Hırvat, Vaynık, Latin, Bulgar ve Boşnak”, Çerkez, Ermeni, Nogay Tatarı, Mısır Fellahları dikkati çeker.

Ölçülü Sözler:⁴⁷⁰

*Fursatında düşmene veren amân
Kaydefâ gibi olsar bî-gümân* (I.16-2)

*Engürü'de er yatır
Rûm'da Sarı Saltık* (II.227-1-2)

*Varat'da var at tüfeği,
Koynuna ko ekmeği,
Kışa kalmakdan ise
Göre gör evvel gitmeği* (V.216-1)

*Babası döğse oğlunu mahaldir
Oğul cândan durur derler mahaldir* (VII.138-2)

Satıcı-Esnaf Sözleri:

Soğancı:
“Her ta'âma lezzet veren tuz soğandır soğan”
(I.284-1)

Şerbetçi:
“Câna safâ, rûha gıdâ verir şerbetim cânım”
(I.286-1)

Pâlûdeci:
“Bahârlı pâlûdem, kaynar kaynar pâlûdem var cânım” (I.286-1)

Sa'lebcî:
“Râhat-ı cân sıhhatü'l-ebdân sa'lebim nefis”
(I.286-2)

470 Ölçülü sözler üzerine iki çalışmaya dikkati çekmek isterim: Nail Tan. *Türkçe'nin Oyaları. Dîvân ve Halk Edebiyatımızda Lâedrî ve Ölçülü Sözler*. Genişletilmiş 3. Basım. Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1999. (İlk iki baskı “Folklorumuzda Ölçülü Sözler” adıyla); Ali Haydar Bayat. *Türk Kültüründe Üçlü Sözler (Üçlemeler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2000.

Südcü:

“Kuvâ-yı beden verir şekerli südüüm, cânım südüüm” (I.286-2)

Ağdacı esnâfi:

“kazan kazan ağda kaynadub mücevver tah-ta kepçeler ile karışdırarak; ‘İnebü'd-dibs ciğer tâzeler, câna safâ verir ağdam nefâyisdir’ deyü ubûr ederler” (I.286-2-287-1)

Ağda tüccârı:

“Mahalle içlerinde tenhâca sokaklarda zengûle makâmından,

Ağdayı süzelim,

Ay gibi yüzelim,

Nâzlı güzelim,

Tatlıca tatlı

Ağda yeyelim,

Bâğa gidelim,

Safâ edelim,

Amma ne ağda,

Sevdiğim bâğda,

Üzüümü bâğda” (I.287-1)

Tabla helvâcısı:

“Tatlı ye, tatlı söyle, cânım helvâ nefâyis”
(I.289-1)

Yağcı:

“Çelebi seni yağlarım gerice dur, üstüne yağım bulaşmasın” (I.292-2)

Sabuncu:

“Ey rakı sabunu”

“Sabun alın pâk olun” (I.299-2)

Ta'lîmhâneci esnâfi (okçular ok atarken söylenir):

“Ok elinden bir,
Olasın kemâl pîr;
Ok elinden iki,
Sana lâzım yayın peki;
Ok elinden üç,
Görmesin bâzûların güç;
Ok elinden dörd,
Düşmenin bağına derd;
Ok elinden beş,
Olasın pîrlere eş.

Netîce oniki oka varınca,
On İki İmâm-ı hüümâm,
Aşkına okların oldu tamâm” (I.315-1)⁴⁷¹

Paşmakçı (Ayakkabıcı):

“Papucum rüzgâr ulusu,⁴⁷² üç yüz kırk ve beş
yüz elli ve bin beşyüz” (I.325-1)

Resimden fal bakanlar:

“Bu fâl issine geldi işte Ferhâd
Çalışmakla olursun sen de dil-şâd” (I.331-2)

Hayvan Oynatıcılarının Şarkıları:

Ayı oynatanların söylediği şu türkünün bugün
de izleri var:⁴⁷³

471 Bu metni kafiyeli yerlerden ben ayırdım, aslında “Ok elinden bir, olası kemâl pîr...” biçiminde okunmuştu.

472 YKY basımında “ölüsü” okunmuştur. Doğrusu “ulusu” olmalıdır. Bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*.

473 Çocukluğumdan beri tef çalarak ayı oynatan Çingenele-
rin şu türküsü kulağımdadır:
Hasso’yu dağda tuttular,
Burnuna zinciri taktılar;
Hasso güzel oynarsan severim,
Kötü oynarsan döverim.

*Kalk a beri yâ vasıl*⁴⁷⁴
Ye necisden bir fasıl
Seni dağda dutdular
Âdem deyü oynatdılar

Kur yayını dîvâne
Bahçada dolap döner
Sen de dön e görsünler (I.280-2)

VII- Nasreddin Hoca

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi ve Nasreddin Hoca meselesi birçok araştırmacı için üzerinde çok fazla durulduğu halde önemsenmeyen ve bir yanlışlığın başlangıç noktası olarak değerlendirilen husus olmuştur. O, yaradılıştan mizaha, nükteye eğilimi olan biridir. *Şakanâme* adlı kayıp kitabını bir gün hangi tarihli bulacak diye hayal kurduğum zamanlar az değildir. Eserinin hemen her kitabında yeri düş-
tükçe latifeler anlatan ve tanıttığı insanların nükteli ve latifeli hikâyelerini aktarmaktan hoşlanan büyük gezginin *Şakanâme* adıyla bir kitap telif etmesi hiç de şaşırtıcı değil.⁴⁷⁵ Esasen Evliyâ’nın çeşitli sebeplerle kaydettiği latifeler, şakalar, nükteli hikâyeler derlenip toparlansa orta boy bir kitap bile olur.

Evliyâ Çelebi, Nasreddin Hoca’dan eserinin birçok yerinde değişik sebeplerle söz eder. Önce hangi kitaplarda değinildiğini bir küçük liste halin-

474 Evliyâ Çelebi “*vasılcıyân*”ı “*ayıcıyân*” yani ayıcılar, ayı oynatıcılar diye açıklıyor. Böylece 17. yüzyıl esnaf argosundan iki kelime öğreniyoruz: *vasıl*: ayı, *vasılcıyân*: ayıcılar, ayı oynatıcıları.

475 Evliyâ Çelebi’nin *Şakanâme* (I.114b) dışında bir kitabı daha olduğunu kendi ifadesinden çıkarıyoruz: *Risâle-i Menâkıb-ı Melek Ahmed Paşa*. Evliyâ Çelebi-Melek Ahmed Paşa ilişkisi için bkz. Robert Dankoff. *The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha (1588–1662) as portrayed in Evliyâ Çelebi’s Book of Travels (Seyahat-name)*. State University of New York Press, 1991 [Bir Osmanlı Devlet Adamının Özel Hayatı: Evliyâ Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Resmedildiği Haliyle Melek Ahmed Paşa (1588–1662)]. Bugün Vatikan’da korunan Nil Haritası da onun gözetimi altında ve bilgi desteği ile hazırlanmıştır: Robert Dankoff - Nuran Tezcan. *Evliyâ Çelebi’nin Nil Haritası “Dürr-i bî-misâl in ahbârı-ı Nil”*. İstanbul: YKY, 2011. 140 sayfa, 15 katlanan levha ve 1 katlanan harita.

de vermek sonra da neler anlatıldığını ve bunlarla ilgili düşüncelerimi sıralamak istiyorum.

I. Kitap: I/190-2, I/352-1;

III. Kitap: III/1-1, III/14-1, III/14-2, III/14-2*, III/14-2*, III/120-2;

VII. Kitap: VII/317-2;

X. Kitap: X/295-2.

Yukarıda da görüldüğü gibi Evliyâ Çelebi, Nasreddin Hocamızı 4 ayrı kitapta 10 kez anmaktadır. Bu anışlar aslında Hasreddin Hoca Araştırmaları bakımından dikkate değer ipuçları sunmaktadır:

Dîvâne Burnaz Mehmed Çelebi (Sabah Delisi) kim olduğu ve bazı latifeleri anlatıldıktan sonra “*Bu gûne evsâfların tahrîr eylesek bir tomar-ı dirâz olur. Nasreddîn latâyîfâtı gibi cümle şakaları mükallidîn ve mudhikîn mâbeyninde meşhûrdur kim a’yân [u] kibâr beyninde fasl olunur. Ammâ tehî dîvâne değildir*” denilerek Burnaz Mehmed Çelebi’nin, bir araya getirilse bir “*tomar*” yani geniş anlamıyla bir “*kitap*” olabilecek kadar sözleri bulunduğu dile getiriliyor. Ardından da Nasreddin Hoca hatırlatılıyor, ikisi arasında fıkralarının yaygınlığı bakımından benzerlik kuruluyor. Nasreddin Hoca latifelerinin bir kitap haline getirildiğini bilen Evliyâ Çelebi, belki de bunlardan birini gördü ve Burnaz Mehmed Çelebi’nin latiflerini de kitaplaşabilecek özellik ve çoklukta değerlendirdi (I.190-2).

İstanbul’un meşhur meddah ve mukallidlerden söz ederken Çöğürücü Sarı Celeb için “*Hakkâ ki çöğürde külliyât sâhibi olup ilm-i taklîd-i latâyîfde Nasreddîn Hoca kendi idi ve buna mahsûs Boğuk Kapudan ve Mustafâ Korsa taklîdi ve Rûmili Hisârî dizdârı taklîdi ve Tiryâki Ağazâde, tütüin içerken Sultân Murâd Hân basdığı taklîdi, Hummûs-ı Nahşivânî misâl taklîdleridir kim âdem gülmeden gaş olur*” diyerek şakacılığını ve taklitçiliğini anlatmak ister (I.352-1). Sarı Celeb’le Nasreddin Hoca özdeşleştirmesi dikkat çekici.

Evliyâ Çelebi, Nasreddin Hoca’ya en fazla III. kitapta yer ayırmıştır. Çünkü bu kitapta Hoca’nın yaşadığı ve gömülü olduğu yer yani Akşehir anlatılmakta, Timur’un Sivas’ı yakıp yıkararak katliam

yapması söz konusu edilirken Nasreddin Hoca sayesinde Timur ağzından Akşehir’in bağışlandığından söz edilmektedir.

“*Akşehir’in ziyâretgâhların beyân eder*” başlıklı bölümde Nasreddin Hoca’nın kabrini anlatır Evliyâ ve bir ziyaret yeri olduğunu dile getirir. Akşehir’de doğduğunu, Murad-ı Hudâvendigâr’a (I. Murad) yetişip Yıldırım Bâyezîd devrinde yaşadığını, ilim ve şöhret sahibi olduğunu, Timur’un meclislerinde bulunup kendisini ona sevdirdiği için Akşehir’in yakılıp yıkılmadığını, yağma edilmediğini, halkın dilinde nasihat ve latifelerinin birer “*darb-ı mesel*” gibi kullanıldığını belirttiikten sonra Timur ile aralarında geçtiği varsayılan ve birçok yerde öyle anlatılan “*futa*” (peştemal) latifelerini anlatır. Daha sonra “*nice yüz bin şütür gürbe [iyili kötülü]*” latifeleri olup dillere destan olduğunu söyleyen Evliyâ, onun Çelebi Sultan Mehmed (I. Mehmed) zamanında vefat edip Akşehir haricinde ana yolun sol tarafındaki mezarlıkta dört yanı parmaklık ile çevrili bir kubbe ve türbenin altında gömülü olduğunu da ekler.

Gece yarısı Akşehir’den ayrılırken mezarlık yakınıdayken Evliyâ’nın aklına halk arasında farklı biçimlerde yaygınlık kazanmış olan “*Her kim Hoca Nasreddîn’i ziyâret ederse letâyîfâtından ba’zı şeyleri hâtıra gelüp elbette güler*” inancı aklına gelir, “*Âyâ gerçek mi?*” diyerek atını mezarlığa doğru sürer. Türbeye yaklaşınca eski bir âdet olduğundan “*Es-selâmü aleyküm yâ ehle’l-kubûr!*” diyerek ölüleri selâmlar. Bu arada türbe içinden “*Ve aleykümü’s-selâm ey cân-ı hümmâm!*” diye karşılık gelince at ürker ve şaha kalkarak bir ayağı bir kabir çukuruna girerek Evliyâ’ya güç anlar yaşatır ve ona “*az kalıp kabir azâbı çeke yazdım*” dedirtir. Ses türbedâra aittir ve anlatım şöyle devam eder: “*Ağa sadakanızı verin de güle güle gidin, beri gelin beri deyü haykırdı. Meğer türbedâr imiş. ‘Bre herîf ben ehl-i kubûra selâm verdim. Sen ehl-i dübür iken niçün selâm aldın’ deyü birkaç akçe sadaka verüüp ‘Var yarıcın Allah ola!’ deyü du’â deyüp hakîkatü’l-hâl bu ahvâle güle güle...*” (III.9a / 14-1-2)

Bu kitapta Timur ile Nasreddin Hoca arasında geçen şu konuşma da ilginçtir:

Nasreddîn Hâce-i bî-bakâ Timur'un nedîm-i hâssı olmağıla esnâ-yı kelâmıda Timur'a eydür: "Sultânım, niçün Sivas'da kırk bin gulâmı kelâm-ı izzetleriyle pâymâl-i esb-i Tatar edüp yetmiş bin mahlûk-ı Hudâ sulehâ-yı müttakî kimesneleri katl etdiniz?" dedikde "Va'llahi efendi! Kavm-i Sivas bî-mezheb olup 'Kur'ân-ı azîm sümme hâşâ mahlûkdur' deyü âyet-i mensûhlara nazîre âyet etdiklerinden mâ'adâ yedi âyet şekilli dahi kelâm-ı muhdesler zamûme eyleyüp gulâmânlarının boğazındaki Kelâm, izzetlikden çıkmış idi. Ekseriyyâ ol sibyanları veled-i harâmlar idi ve ihtiyârları cümle Şî'î ve Mu'tezilî ve Hurûfî ve Cebrî ve Kaderî-mezheb olmuşlardı. İslâh-ı âlem için ilhâm-ı Rabbânî ile Hazret-i Hızır'ın vesîleliyiyle cümle hurde evlâdlarını ve sâhib-şeybelerin kırıp şehirlerin harâb etdim. Ammâ Nasreddîn Hâce senin şehrin sana bağışladım korkma harâb etmem." der. (III.74a / 120-2)

Evliyâ Çelebi'nin yüzyıllar sonra Nasreddin Hoca araştırmacıları tarafından eleştirilmesine ve verdiği bilgi ile kendilerini yanılttığı yorumuna yol açan futa / peştemal fıkrası aslında Timur ile Ahmedî arasında geçmiş olarak eski yazmalarda yer almıştır. Sivas'tan sonra Akşehir'in de yıkılıp yıkılacağı ve halkının kılıçtan geçirileceği korkusu vardır. Bugün de Hoca-Timur fıkraları arasında bunun izlerine rastlanılır. Sözlü gelenek Nasreddin Hoca'yı Timur'un nedimlerinden biri olarak anar.

Aynı zamanda iyi bir "aktarmacı"da olan Evliyâ'nın duyduğunu yazması kadar doğal bir şey olamaz. Bu tespit ve öbür kitaplarda yer alan kimi değinmeler, Timur-Nasreddin Hoca beraberliğine ilişkin sözlü geleneğin 17. yüzyılda kabul görmüş ve yaygınlık kazanmış olduğunu göstermektedir. Halkbilimci, artık halkbiliminin konusu olmuş bir kişi ya da olayı, bir sanatçıyı ya da sanat eserini bir biyografi yazarı olarak değil bir oluşum, bir metin değişmesi, bir sözel gerçeklik olarak değerlendirir ve kendi yöntemleriyle çözmeye çalışır. Burada "Nasreddin Hoca Timur ile aynı dönemde yaşamamıştır; arada uzun yıllar vardır" diyerek sözlü geleneğe anlatılan, yazmalara, basma eserlere geçen onca metni yok saymak doğru bir şey değildir. Araştırmacıların, hem de sözü ve görüşleri kabul

gören araştırmacıların bir dönem Evliyâ Çelebi'ye "yanıltıcı" sıfatını layık görmeleri, bu satırların yazarı da dahil olmak üzere birçok kişiyi halkbilimci tavrının dışında kalmaya itmiş, Nasreddin Hoca'yı bir "ömür"lük insan olarak görmek yanılgısına düşürmüştür. Evet Nasreddin Hoca belki bir ömürlük insandır ama fıkraları ve fıkralarının "ömrü" ve "çekim gücü" yüzlerce binlerce yılla ölçülür.

Nasreddin Hoca'yı Timur'un nedimleri arasında gösteren ve onun "*Maskov Kralı*" üzerine sefer yapmaktan "*Bu diyârda ne kârım vardır*" diyerek vazgeçtiğini anlatan satırlar VII. kitaptadır (VII.172b / 317-2).

Evliyâ'nın Nasreddin Hoca üzerine X. kitapta yer alan küçük fakat önemli bir kaydı daha vardır. Bu kayıt, Nasreddin Hoca araştırmacılarına 17. yüzyıldan bugüne uzanan ve halkbilimcilerin vardığı son çizgiyi gösteren bir işaret gibidir. Bu kitapta Evliyâ, Mekke'de bir kabristanda bulunan kabirleri sayarken "*Ve kabr-i Şeyh Cuhâ ya'nî Nasreddîn Hoca misilli (...) nedîm-i hâs kimesne imiş. Ebülme'âl ile bir yerde medfûnlardır, kuddise sırruhu*" diyerek Hoca ile Cuhâ arasındaki benzerliğe işaret eder. Arapların ve Batılı bilim adamlarının Nasreddin Hoca ve Cuhâ benzerliğini biraz da Nasreddin Hoca aleyhine ileri götürmelerine Evliyâ'nın dünden çektiği dikkat her halde bugün de "dikkat"e alınacaktır (X.Y262a / 295-2).

Cuhâ'nın Nasreddin Hoca'dan daha eski olduğu doğrudur. Bir Arap nüktedânı olarak latifelerinin çok eski kaynaklarda yer aldığı, bunlardan bazılarının Hoca'ya mal edildiği de doğrudur. "*Hoca*" ve "*Cuhâ*" sözcüklerinin benzerliğinden (?) yola çıkarak iki ayrı tipten birini yok sayanlar eskide kalmış anlayışın temsilcileri olarak tarihe mal olmuşlardır. Bugün Nasreddin Hoca tipinin "*Cuhâ*" adıyla Arap dünyasındaki yaygınlığı, Nasreddin Hoca'nın yok sayılması için bir sebep olamaz ve bu benzerliği anlamak için daha başka ve akla yakın izahlar aramak gerekir.⁴⁷⁶

476 Nasreddin Hoca için eleştiri haklarını saklı kalmak üzere önemseyemediğim iki kaynak: Perteve Naili Boratav. *Nasreddin Hoca*. Ankara: Edebiyatçılar Derneği, 1996; Mustafa Duman. *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*. İstanbul: Heymola Yayınları

VIII- Atasözü, Deyim ve Beddua

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin bugün atasözü ve deyim olarak ikiye ayırdığımız, eski derlemelerde çoğu zaman “atalar sözü”, “darb-ı mesel” ya da “mesel” gibi adlandırmalarla geçen ve arada bir ayırım gözetilmeyen sözler bakımından da değerli bir kaynak olduğunu, tamamı derlense yapılacak incelemeyle birlikte küçük bir kitap teşkil edilebilecek kadar malzeme bulunduğunu ve bunlardan birçok sözün günümüzün en zengin atasözü ve deyimler kitaplarına⁴⁷⁷ girmemiş olduğunu ifade etmek isterim.

Seyahatnâme'de kargış, ilenç gibi adlarla andığımız kötü dilek amaçlı sözler yaygın adlandırmayla beddualar da var ve ilginçtir bunlar da “*darb-ı mesel*” diye anılıyor.⁴⁷⁸

Bunlardan dikkatimi çekenleri gelişigüzel ve karma bir seçme ile dikkatlere arz ediyorum:

Atasözü ve Deyim:

- “*Kâsım günü şerbeti içmişe benzer*” (I.172a / 286-1)
- “*Sakın pamukdan arslan geliyor*” (I.192a / 319-1)
- “*Korkma pamukdan arslandır, kaba kaftan kalıbıdır, hâkim değildir*” (I.192a / 319-1)
- “*Deveyi gördün mü? Köçeğin bile görmedim*” (II.354a)⁴⁷⁹
- “*Gâfil baş terkidedir*” (II.354a)
- “*Tokat sıçar, Amasiyye içer*” (II.247a)

477 Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009. xii; M. Ertuğrul Saraçbabaşı. *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*. Cilt I-II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

478 L. Sami Akalın. *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar, Kargışlar*. Ankara: K.B. HAKAD Yayınları, 1990; Doğan Kaya. *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Ankara: AKM Yayınları, 2001; Necdet Yaşar Bayatlı - Yaşar Kalafat. *Türk Kültürlü Halklarda Alkışlar ve Kargışlar*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.

479 Bu atasözü üzerine *Seyahatnâme* ağırlıklı ve karşılaştırmalı bir inceleme için bkz. Robert Dankoff - Semih Tezcan. “Seyahat-name'den Bir Atasözü”. *Türk Dilleri Araştırmaları* C. 8 (1998): 15-28.

• “*Erzurûm sovuğu beni Gerede'de bulun demiş*” (II.278a)

• “*Kemâh'ın bezi, Erzincân'ın kozu ve Bayburd'un kıztı*” (II.339b)

• “*Engürü kerpici gibi bir kâluba dizilmiştir*” (II.357a)

• “*Atalar [atalar] söziün tutmayan hatâlar*” (II.361a)

• “*El mi yaman beğ mi yaman*” (II.361a)

• “*Söyleyeni ko söyledeni gör*” (II.364a)

• “*Cesedin aşıtı, gâfilin başıtı*” (IV.191b / 9-2)⁴⁸⁰

• “*Ba'de harâbi'l-Basra*” (IV.148-2)

• “*Öküz öldü, boyunduruk kırıldı*” (IV.272b/148-2)

• “*Evdeki hisâb bâzâra uymaz*” (V.186a; VI.86a; VIII.196b)

• “*Karka koza bakar gibi bakar*” (VII.16b)

• “*Gavgâ ciğer içündür*” (IX.Y9b)

• “*Yerde yatan yüzü kimse basmaz*” (IX.Y278b)

• “*Ahlad şehri kadîdi gibi olup*” (V.152b); “*Ahlad şehri kadîdine dönmüşler*” (VI.14b); “*Ahlâd vilâyeti kadîdi gibi*” (VIII.212b); “*Ahlât kadîdi*” (IX.Y372a); “*Ahlâd kadîdi gibi*” (IX.Y380b); “*Ahlad kadîdi gibi ne durursun*” (X.Y25a / 39-1)

• “*Bana Mısır'ın parmak hisâbın verirsin*” (X.Y148b / 174-2)

• “*Saksağan tanayı sevmeye bitlemez*” [“*Arkasında kurdun ve okrayasın bulup yemek için tanayı bitler*”] (X.Y161a / 187-1)

• “*Mısır'da at çokdur, üstâd-ı kâmil na'iband yokdur*” (X.Y179b / 206-2)

• “*Gözleri Mısır kuloğlusı gözlerine benzetmek*” (X.Y179b / 207-1)

• “*Arab'ın yağı çok olsa kimin yer, kimin hayâsına sürer*” [“*Darb-ı mesel-i Türkmânî*”] (X.Y186b / 213-2)

• “*Eğere vereceğin haşaya ver, beğere vereceğin paşaya ver*” (X.Y192a / 219-2)

480 R. Dankoff'tan yeni okuma önerisini teşekkürle aktarıyorum: “*Cüstün işi, gâfilin başı*”.

Beddua:

- “*Da‘vâcın kadı, yarıcın Allâh ola*” (II.361a)
- “*Îlâhî seni Çorlu kırında pitireyim!*” (III.107a)⁴⁸¹
- “*Van’da Sübhân dağına varasın!*” / “*Bolay ki sen varasın!*” (IV.243a)
- “*Nûş etdiğin Musul çeşmesi ola*” (IV.402b)
- “*Seni Özü kırında yitireyim*” (V.55a)
- “*Bereket Hân kılıcına uğrayasın*” (VIII.198b)

481 Bu sözcüğü bir başka benzerinde olduğu gibi (V.55a) “*yitireyim*” okumanın anlama daha uygun olacağını düşünüyorum.

Sonuç

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, birçok bilim ve bilgi dalında olduğu gibi halkbilimi ve halk edebiyatı bakımından da önemli bir kaynaktır. “Giriş”te örneklerini sergilemeden bir “önyargı” gibi ifade edilen bu düşüncenin, külliyyatın şurasından burasından seçilmiş birkaç örnek ve yorumla ve de birçok bilinen yeniden dile getirilerek az da olsa ortaya çıkmış oluyor.

Seyahatnâme’yi bu gözle incelemek, Evliyâsever halkbilimciler için meraklı bir konu olarak önemini koruyor.

